

Anna Potasińska

Dziecko w obliczu bezrobocia rodziców

Studia nad Rodziną 14/1-2 (26-27), 179-189

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna POTASIŃSKA

DZIECKO W OBLICZU BEZROBOCIA RODZICÓW

Proces socjalizacji pierwotnej dziecka w rodzinie jest podstawą jego funkcjonowania w dalszym życiu. Jest to proces, któremu towarzyszy zaangażowanie emocjonalne, identyfikacja dziecka z dorosłymi. Jest to również, jak wskazuje nazwa, pierwszy proces socjalizacji. Z tych względów jest to proces szczególnie trwały, w którym dziecko przyjmuje wpajany świat w sposób oczywisty i niepodważalny, niemal bezrefleksyjny. Prawidłowo wypełniane funkcje przez rodzinę, niezakłócona wewnętrzna atmosfera, właściwe relacje panujące w rodzinie dają poczucie bezpieczeństwa, zaspokajają potrzeby i stanowią bazę dalszego współżycia i funkcjonowania dziecka w społeczeństwie. Od rodziny, jako podstawowej komórki społecznej, zależy bardzo wiele. Z tego względu każda rodzina, borykająca się z różnego rodzaju problemami, wymaga szczególnej troski, zainteresowania i pomocy ze strony właściwych instytucji. Jednym z problemów, który szczególnie wpływa na zakłócenie funkcjonowania środowiska rodzinnego, a przez to na właściwy przebieg procesu socjalizacji dzieci, jest bezrobocie rodziców.

W Polsce zjawisko bezrobocia, występujące w sposób masowy. Od początku okresu transformacji systemowej, swoim zasięgiem obejmowało znaczną część polskiego społeczeństwa. W latach 2001-2003 bezrobocie w Polsce osiągnęło skalę ponad 3 mln osób i kształtowało się na najwyższym poziomie wśród krajów europejskich. Tendencja spadkowa skali zjawiska w kolejnych latach zmniejszyła społeczny zakres problemu bezrobocia. Ostatnie lata charakteryzujące się pewną tendencją wzrostową skali tego zjawiska ukazują, że bezrobocie rejestrowane w Polsce w styczniu 2011 roku obejmowało swoim zasięgiem 2105 tys. osób (według danych GUS – w IV kwartale 2010 roku było 1649 tys. osób bezrobotnych). Jednak zdaniem autorów zajmujących się zjawiskiem bezrobocia, ze społecznego punktu widzenia zjawisko to należy definiować znacznie szerzej. Przyjmując taki sposób oceny zakresu zjawiska, osobami dotkniętymi bezrobociem są nie tylko same bezrobotne osoby, ale także ich najbliższe środowisko rodzinne. Z tego względu licz-

ba osób odczuwających konsekwencje zjawiska powinna zostać przynajmniej trzykrotnie zwiększona. Według badań CBOS odsetek rodzin, które doświadczają problemu bezrobocia kształtował się w 2007 roku na poziomie 32%¹. Publikowane dane Urzędów Pracy, jak i Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności nie dostarczają informacji o liczbie i wieku dzieci osób bezrobotnych². Dane UP dotyczące dotkniętych bezrobociem rodzin, wyróżniają jedynie kategorię będącą w szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy – są to osoby samotnie wychowujące przynajmniej jedno dziecko do 18 roku życia. We wrześniu 2010 roku, takich osób było 145,6 tys., i stanowiły one około 8% wszystkich bezrobotnych. Informacji o rodzinach osób bezrobotnych z dziećmi dostarczają zarówno badania jakościowe, jak i ilościowe, prowadzone w mniejszym zakresie, odnoszącym się do mniejszych części populacji. Jedno z badań prowadzonych³ w powiecie siedleckim w czerwcu 2000 roku wykazało wśród badanych 42% kategorię bezrobotnych rodziców z dziećmi do 18 roku życia⁴.

Sytuacji osób bezrobotnych nie można przedstawić w sposób jednorodny, posługując się jednym schematem. Kategoria społeczna osób bezrobotnych jest bardzo zróżnicowana. W zależności od szeregu uwarunkowań, specyficznych dla danej jednostki, bezrobocie może być postrzegane jako szansa, wyzwanie rozwojowe bądź jako zagrożenie. Również w ten sam sposób można mówić o zróżnicowanym oddziaływaniu bezrobocia na rodzinę. Bezrobocie oznacza dla rodzin konsekwencje o różnym nasileniu. Jednak w stosunku

¹ Społeczny zakres bezrobocia w Polsce, Warszawa 2007, s. 2.

² Dane pochodzące z badania Aktywności Ekonomicznej Ludności Polski wyodrębniają kategorię społeczną dzieci (w wieku od 0-17 lat) w gospodarstwach domowych bez osób pracujących. Dane za 2008 rok wskazują na 8,1% dzieci wychowujących się w tego typu rodzinach. (Dzieci bezrobotnych rodziców zaliczane są do tej kategorii, jednak nie są wyodrębnione oddzielnie w statystykach). W porównaniu z rokiem poprzednim można odnotować spadek odsetka dzieci będących w takiej sytuacji. Dane za 2007 wskazują na wartość - 9,5% która kształtowała się na poziomie średniej dla krajów UE (zob. Aktywność Ekonomiczna Ludności Polski II kwartał 2009, Warszawa 2009, s. 88).

³ Badanie przeprowadzone przez autorkę niniejszego artykułu na 100 osobowej próbie bezrobotnych zarejestrowanych. Wśród bezrobotnych rodziców, rodzice dwójki dzieci stanowili 19%, rodzice jedynaków - 9%, trójkę dzieci miało 8% badanych, czwórkę - 5%, tylko jedna osoba (1%) miała pięcioro dzieci w tym wieku.

⁴ T. Borkowski, A. Marcinkowski, Bezrobocie w perspektywie socjologicznej, w: Socjologia bezrobocia, red. T. Borkowski, A. Marcinkowski, Katowice 1999, s. 18; Bezrobocie rejestrowane I-III kwartał 2010 r., Warszawa 2010, s. 37.

do wszystkich rodzin dotkniętych bezrobociem można mówić o zagrożeniach jakie niesie ono ze sobą. W stosunku do dzieci można mówić o zagrożonym dzieciństwie. W tym wypadku zagrożone jest nie tylko zaspokajanie potrzeb, prawidłowy rozwój dziecka, ale również relacje, wartości, jak i aspiracje. Bezrobocie rodziców dotyczące dzieci ma swoje konsekwencje nie tylko w teraźniejszości ale również w dorosłym życiu dzieci.

Podstawową konsekwencją bezrobocia dla rodziny jest pogorszenie się sytuacji materialnej. Według badania CBOS zdecydowana większość bezrobotnych przyznaje, że na skutek braku zatrudnienia doznaje deprivacji finansowych (79%) i materialnego uzależnienia (74%), a ponad połowa (56%) wskazuje na ubożenie rodziny. Dane przedstawione w „Diagnozie społecznej 2009” wskazują na znaczące ryzyko znalezienia się w sferze ubóstwa na skutek bezrobocia. Według tego badania 11,1% gospodarstw domowych z bezrobotnymi żyło w ubóstwie według ujęcia obiektywnego⁵ i 68,5% według ujęcia subiektywnego (dane z marca 2009 r.). Dla porównania, w grupie gospodarstw domowych bez osób bezrobotnych w ubóstwie pozostawało 2,3% osób (w ujęciu obiektywnym) i 49,1% w ujęciu subiektywnym. Sytuacja ta wynika w dużej mierze ze znacznego odsetka osób długotrwale bezrobotnych, niskiego poziomu zasiłków i małej ilości osób nimi objętych. Jedynie 14,3%⁶ osób otrzymuje zasiłek, którego wartość podstawowa kształtuje się na poziomie 575zł⁷.

Na pogorszenie sytuacji materialnej wskazują również pamiętniki wspólnych bezrobotnych⁸. Ograniczenia w wydatkach dotyczą różnych sfer

⁵ W roku 2009 Instytut Pracy i Spraw Socjalnych wyznaczył minimum egzystencji – obiektywną granicę ubóstwa dla jednoosobowych gospodarstw domowych na poziomie 413 zł. Drugą miarę stanowi subiektywna granica ubóstwa – oszacowana na poziomie 1544 zł. Wyznaczona ona została na podstawie aspiracji określającej możliwość zaspokojenia potrzeb na akceptowalnym przez nie minimalnym poziomie (zob. Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport, red. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa 2009, s. 311).

⁶ Dane z grudnia 2007 roku. Odsetek osób pobierających zasiłek dla bezrobotnych w ostatnich miesiącach zwiększył się do 21% w III 2009 roku, ze względu na większą wartość napływu do bezrobocia i większy, niż wcześniej, udział krótkotrwale bezrobotnych (zob. Bezrobocie rejestrowane. I Kwartał 2009 r., Warszawa 2009, s. 47).

⁷ Bezrobotni o swojej sytuacji życiowej, Warszawa 2007, s. 9; Diagnoza społeczna, dz. cyt., s. 311.

⁸ Konkurs na pamiętniki bezrobotnych zorganizowany w 2000 roku przez Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH (zob. Pamiętniki bezrobotnych, t. I, red. A. Budzyński, Warszawa 2003, s. 9).

życia. Bezrobotnym zaczyna brakować na wszystko. Pojawiają się zadłużenia w płatnościach, bezrobotni ograniczają, bądź nie kupują gazet, książek, nie chodzą do kina, teatru określając je jako „zapomniane echo dobrych dni”⁹. Jeden z bezrobotnych pisał w swoim pamiętniku o braku możliwości zakupu drobnego upominku dla członków rodziny z okazji urodzin, czy imienin. Bezrobotnym brakuje pieniędzy na dojazdy, kosmetyki, wizyty u fryzjera, prywatne wizyty u dentysty. Ograniczenia w wydatkach dotyczą również odzieży, dlatego bardzo często bezrobotni kupują używaną odzież na wagę. Ponadto zaczynają gorzej się odżywiać. W ich jadłospisie pojawiają się tańsze i mniej wartościowe posiłki. Często piszą o jedzeniu byle czego czy dotykającym ich nawet głodzie. Jeden z bezrobotnych napisał, że jego rodzina „dopiero wtedy widzi pełną lodówkę, gdy pojawiają się paczki z żywnością na święta”¹⁰. Ograniczenia pojawiają się w wielu dziedzinach. Aby zmniejszyć rachunki za energię niektórzy przykręcają, bądź jak najpóźniej w zimie włączają kaloryfery. Dotyczy to również korzystania ze światła, prasowania i odkurzania. Brak pieniędzy staje się szczególnie dokuczliwy, gdy wydarzy się cokolwiek niespodziewanego, jak choroba, czy naprawa jakiegoś sprzętu domowego¹¹.

Ograniczenia wydatków dotyczą wszystkich członków rodziny, jednak wielokrotnie dzieci w sposób szczególnie chronione są przed ich odczuwaniem. W sytuacji pojawiających się trudności materialnych, bezrobotni rodzice bardzo często w pierwszej kolejności ograniczają swoje wydatki, dopiero w ostateczności i z wielkim trudem decydują się na ograniczenia kosztem dzieci. Przykładem takiej postawy życiowej wobec pojawiających się problemów finansowych jest wypowiedź bezrobotnego: „Nie kupiliśmy, oboje, zwykłego ciucha od wielu lat, najpierw trzeba zadbać o buty, odzież i wyposażenie szkolne dla dzieci”¹². W kolejnym pamiętniku bezrobotna matka pisze: „To nie im tak naprawdę brakuje. (...) To ktoś inny zabiega o to, żeby tego nie odczuły”¹³. Ograniczenia względem dzieci, jeśli sytuacja jest na tyle trudna, że się pojawiają, dotyczą różnego rodzaju wydatków: zakupu podręczników, materiałów szkolnych, wyjazdów na wakacje czy wycieczek klasowych, wyjść do kina. Jeden z bezrobotnych w swoim pamiętniku napisał: „dzieciom brakuje wielu rzeczy posiadanych przez rówieśników, często nie możemy ku-

⁹ Tamże, s. 55.

¹⁰ Tamże, s. 58.

¹¹ Tamże, s. 73-97.

¹² Tamże, s. 60.

¹³ Tamże, s. 77.

pić zwykłych bananów czy pomarańczy”¹⁴. Wypowiedź ta świadczy o tym, że bezrobotni są świadomi konsekwencji złej sytuacji materialnej dla kontaktów ich dzieci z rówieśnikami i w relacji do rówieśników¹⁵.

Trudna sytuacja materialna rodziny może wywołać dalsze negatywne konsekwencje, a nawet rzutować na relacje społeczne z innymi. U dzieci pojawia się może bunt, kompleks niższości, który może prowadzić do izolacji wobec rówieśników. Pogarszanie się sytuacji materialnej, z punktu widzenia dzieci, staje się szczególnie trudne w czasach gdy wszechobecny jest konsumpcyjny model życia. Konieczność ograniczania wydatków może przyczynić się do konfliktów i nieporozumień dzieci z rodzicami. Jedna z bezrobotnych napisała w swoim pamiętniku: „ileż przez to nieporozumień z dziećmi, ileż obrażania się na mnie, że wciąż przypominam: nie mam na to, na tamto”¹⁶. Dzieci często nie potrafią zrozumieć konieczności ograniczeń. W swoim pamiętniku jeden z bezrobotnych opisuje negatywne emocje związane z odmową, jakie obserwuje u swojej córki: „Mocno odczuwa to 12-letnia Gosia. Dla niej każda odmowa to fizyczny ból. Nie umie pogodzić się z odmową, a liczy prawie na wszystko”¹⁷.

W konsekwencji znacznego pogorszenia się sytuacji materialnej bezrobotnych następstwa bezrobocia odczuwane przez dzieci zwiększają się. Kiedy rodziny znajdują się na granicy ubóstwa, dzieci podejmują różnego rodzaju płatne prace czy działania przynoszące dochód i w ten sposób uczestniczą we wspólnym gromadzeniu dochodów rodziny. Praca zawodowa dzieci, utracone, skrócone w ten sposób dzieciństwo jest jedną z cech funkcjonowania osób żyjących w ubóstwie. Ten sposób zachowania opisywany jest przez H. Palską¹⁸ oraz wymieniany przez M. Jacyno¹⁹ jako jedna z cech kultury ubo-

¹⁴ Tamże, s. 59.

¹⁵ B. Mierzwiński, Bezrobocie jako problem rodzinny, w: Rodzina polska u progu trzeciego tysiąclecia, red. W. Majkowski, Warszawa 2003, s. 55-58; B. Łukasik, Atmosfera i organizacja życia rodzin bezrobotnych a realizacja funkcji wychowawczej, Psychologia. Badania i aplikacje, t. II, Bezrobocie strategie zaradcze i wzorce pomocy psychologicznej, red. Z. Ratajczak, Katowice 1998, s. 222; M. Kabaj, Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski?, Warszawa 2005, s. 70; Bezrobotni Marienthalu, red. M. Jagoda, P. F. Lazarsfeld, H. Zeisel, Warszawa 2007, s. 128.

¹⁶ Pamiętniki bezrobotnych, t. I, dz. cyt., s. 77.

¹⁷ Tamże, s. 60.

¹⁸ Zob. H. Palska, Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce, Warszawa 2002.

¹⁹ M. Jacyno, Kontrkultura ubóstwa. Pierre’a Bourdieu koncepcja reprodukcji klas społecznych a problem reprodukcji otwartej, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 3.

stwa. Sytuacje pracy własnych dzieci opisuje jedna z bezrobotnych: „jak tylko była taka możliwość dzieciaki pomagały mi finansowo. Jak takie maluchy mogą zarabiać? W sezonie truskawkowym budziły się o 5.00 rano, aby zdążyć na zbieranie truskawek, kokosów z tego nie było, ale na małe zakupy wystarczy. Chłopcy zbierali puszki aluminiowe, złom, butelki po piwie”²⁰. W dalszej części pamiętnika widać, że bezrobotna zdaje sobie sprawę z konsekwencji takiej sytuacji dla dzieci: „Świadczy to o ich dojrzałości, ale jednocześnie pokazuje jak brutalnie życie ograbia nasze dzieci z normalnego, bez troskiego dzieciństwa, uciech, zabaw, które mogły być ich udziałem”²¹. Konieczność pracy dzieci, ze względu na ubóstwo, to jedna z najpoważniejszych konsekwencji bezrobocia rodziców²².

Brak pracy powoduje pojawienie się, wśród rodzin bezrobotnych, określonych postaw życiowych. Interesującej klasyfikacji dostarczają dane z lat 30-tych okresu Wielkiego Kryzysu. Badania rodzin w austriackiej miejscowości Marienthal dostarczyły danych o pojawiających się wraz z bezrobociem postawach. Najliczniejszą kategorię stanowiły rodziny „zrezygnowane” – było ich 69%. Nie było w nich nadziei na przyszłość, w dużym stopniu z braku środków finansowych, ograniczano w nich potrzeby. Rodziny te jednak, mimo zrezygnowania, dbały o gospodarstwo domowe, wykazywały troskę o dzieci i wskazywały na względnie dobre samopoczucie. Wyróżniono również 23% rodzin „nieugiętych”, w których dominował optymizm, snucie planów na przyszłość, próby poszukiwania pracy, dobre samopoczucie, dbałość o gospodarstwo domowe i opieka nad dziećmi. Ostatnią kategorię stanowiły rodziny „załamanych”, wśród których wyróżniono „zrozpaczonych” i „apatycznych”, było ich 8%. Rodziny „zrozpaczone” wątpiły w sens wszelkich wysiłków, w rodzinach tych występowały objawy depresji. Jednak mimo tego dbano w nich o porządek w domu i o dzieci. Natomiast wśród „apatycznych” uwidocznił się brak energii, beczynność, obojętność, przejawiające się w braku dbałości o dom i dzieci²³.

Na skutek bezrobocia w rodzinie mogą pojawić się zmiany w relacjach rodzinnych. Przekształcenia w relacjach emocjonalnych pojawiają się zwłaszcza na skutek negatywnych następstw bezrobocia, jakich doświadcza osoba w sferze psychicznej ma znaczenie jak bezrobotny przeżywa utratę pracy, czy pojawiają się negatywne emocje, stres, apatia i to, jak sobie radzi z zaistnia-

²⁰ Pamiętniki bezrobotnych, t. I, dz. cyt., s. 199.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 199; H. Palska, Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce, Warszawa 2002.

²³ Bezrobotni Marienthalu, dz. cyt., s. 121-126.

łą sytuacją i czy te emocje i problemy znajdują odbicie na gruncie rodziny. W badaniu I. Paufal-Struzik jedynie 25% bezrobotnych nie zauważyło negatywnych następstw bezrobocia dla relacji emocjonalnych w rodzinie. Pozostali zaobserwowali okazywanie mniejszego ciepła emocjonalnego, mniejszą otwartość, spontaniczność w reagowaniu, wyrażaniu uczuć. Wskazywali na większą drażliwość i konfliktowość oraz większe zniecierpliwienie w kontaktach z dziećmi. Pojawiające się na skutek bezrobocia patologie społeczne, takie jak alkoholizm czy narkomania, również nie pozostają bez wpływu na relacje między członkami rodziny, jak i na funkcjonowanie rodziny²⁴.

Zmiany w relacjach dotyczą również pozycji w rodzinie poszczególnych członków. Zdaniem wielu autorów sytuacja zmiany pozycji dotyczy szczególnie mężczyzn. Bezrobocie pozbawia męża i ojca autorytetu, opartego na fundamencie ekonomicznym. Rzutuje to w sposób negatywny na cały autorytet rodzicielski i negatywnie odbija się na pełnionej funkcji wychowawczej. Dzieci zarzucają bezrobotnym rodzicom, szczególnie ojcu, niezaradność, nieumiejętność dostosowania się do nowej rzeczywistości. Badania I. Paufal-Struzik wykazały, że dzieci postrzegają bezrobotnych rodziców jako osoby mało zaradne, które zdaniem 40% dzieci słabo radzą sobie z zaistniałą sytuacją. Można mówić o pojawieniu się w rodzinie syndromu tych, którzy zawiedli, nie wywiązali się z ciężących na nich obowiązków. Według badania CBOS wśród badanych bezrobotnych 11% odczuło obniżenie szacunku w rodzinie, natomiast 28% czuło się niepotrzebnymi (co odnieść można zarówno do sfery rodzinnej, jak i społecznej)²⁵.

W kwestii związku bezrobocia z konfliktowością w rodzinie, badania nie dostarczają jednoznacznych danych. Zwraca się uwagę na możliwość wzrastającej konfliktowości bądź – z drugiej strony – na pomoc i wsparcie, którego źródłem jest rodzina. Na większą konfliktowość jako następstwo bezrobocia wskazują badania B. Łukasik. Wśród bezrobotnych małżeństw wzrost konfliktów między małżonkami odczuwany był w 87% przypadków, 25% badanych zauważyło częstsze sytuacje konfliktowe z dziećmi. Dodać należy, że główną przyczyną nieporozumień i powodem wzajemnego obwiniania się

²⁴ Z. Tyszka, Rodziny bezrobotnych robotników, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1992, nr 4, s. 103-104; B. Mierzwiński, Bezrobocie jako problem rodzinny, dz. cyt., s. 55-58; D. Głogosz, Sytuacja dzieci w rodzinach dotkniętych bezrobociem, „Polityka Społeczna” 1994, nr 3, s. 14; I. Paufal-Struzik, Psychologiczne konsekwencje bezrobocia dla funkcjonowania rodziny – wybrane aspekty, Psychologia. Badania i aplikacje, t. II, Bezrobocie strategie zaradcze i wzorce pomocy psychologicznej, red. Z. Ratajczak, Katowice 1998, s. 210-219; Bezrobotni o swojej sytuacji rodzinnej, dz. cyt., s. 10.

²⁵ Tamże.

małżonków jest zła sytuacja materialna rodziny. Podobne wyniki, wskazujące na wzrost konfliktowości, uzyskał w swoich badaniach Z. Tyszka. Według badań CBOS wśród 42% bezrobotnych rodzin na skutek bezrobocia konfliktowość w rodzinie się zwiększyła. Wielu autorów podkreśla istniejące zagrożenie trwałości małżeństw na skutek pojawiających się konfliktów, choć bardzo często wskazuje się na to, że rozwody dotyczą tych rodzin, które już wcześniej były zdeintegrowane. Inne badania, między innymi G. Koptas, ukazują, że trudna sytuacja, jaką jest bezrobocie, może nieść ze sobą pozytywne konsekwencje. Dowodzą braku zasadniczych zmian we wzajemnych relacjach bądź wzmocnienia rodziny poprzez doświadczaną pomoc i wsparcie²⁶.

Zła sytuacja materialna może powodować także dysfunkcyjność rodziny w wychowaniu dzieci. W wielu przypadkach niemożliwa staje się dodatkowa, płatna nauka dzieci, co może oznaczać brak rozwijania ich zdolności. Z braku środków „korepetycje nie wchodzi w grę”²⁷. Dzieci z rodzin bezrobotnych bardzo często mają ograniczone możliwości nauki, zwłaszcza, jeśli wiąże się to z wyjazdem do innego miasta, wynajmowaniem mieszkania, dojazdami. Jest to jedna z przyczyn, dla których młodzież z rodzin dotkniętych bezrobociem ma znikomą szansę na zdobycie wyższego wykształcenia. Jak pokazują badania I. Pufal-Struzik, dzieci z rodzin bezrobotnych w porównaniu z ich rówieśnikami z rodzin, w których rodzice pracują, mają większe problemy w nauce i gorsze oceny. Ponadto bezrobotni rodzice mają mniejsze aspiracje wobec swoich dzieci w porównaniu do rodziców pracujących²⁸. Żaden z bezrobotnych rodziców nie przewidywał ukończenia szkoły wyższej przez swoje, obecnie 10-13 letnie dziecko, uznając, że jest za wcześnie na takie plany. W grupie porównawczej takich odpowiedzi było aż 43,3%. Co do uczestnictwa w nauczaniu licealnym rodzice byli zgodni, 40% rodziców w jednej i drugiej grupie udzieliło pozytywnej odpowiedzi. Około 50% rodziców bezrobotnych chciało, aby ich dziecko ukończyło szkołę zasadniczą (w grupie rodziców pracujących mniej bo jedynie 16,7%). Około 10% rodziców opowiedziało się za krótkim kursem zasadniczym, na co nie wskazał żaden rodzic pracujący. W określaniu przyszłości edukacyjnej swoich dzieci rodzice pozostający bez pracy brali pod uwagę możliwości finansowe oraz poziom zdolności intelektualnych dziecka. Za cenny i wartościowy dla dziecka zawód

²⁶ B. Łukasik, *Atmosfera i organizacja życia rodzin bezrobotnych a realizacja funkcji wychowawcze*, dz. cyt., s. 222-223; *Bezrobotni o swojej sytuacji rodzinnej*, dz. cyt., s. 9.

²⁷ Tamże, s. 111.

²⁸ Podobne tendencje ujawniły dane *Diagnozy Społecznej 2009* (zob. *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*., dz. cyt., s. 101).

uznawali taki, który zapewni przede wszystkim godziwe wynagrodzenie, szacunek i prestiż społeczny, łatwy dostęp do pracy w danej specjalności (wysoki popyt na tę pracę) i możliwość samorealizacji. Nieco inaczej przedstawiała się ta hierarchia wśród rodziców pracujących. Na pierwszym miejscu znajdował się wysoki prestiż społeczny, a w dalszej kolejności wysokie wynagrodzenie, następnie możliwość realizacji zainteresowań (ciekawa i interesująca praca) oraz wykorzystywanie w pełni swoich potencjalnych możliwości²⁹.

Przedstawione różnice w aspiracjach i hierarchii wartości dotyczące pracy nie pozostają bez wpływu na postrzeganie tych aspektów przyszłości przez same dzieci. Dzieci bezrobotnych aspirują do innych zawodów niż ich rówieśnicy. Interesujące są dla nich zwłaszcza te zawody, które wymagają niższego wykształcenia lub stwarzają szansę na szybki sukces materialny i społeczny, takie jak kariera artystyczna, sportowa. Również gorzej oceniali swoje szanse na zdobycie wyższego wykształcenia (17% wobec 33% w grupie porównawczej). W wymiarze spełniania funkcji wychowawczej, bezrobocie poprzez mniejsze aspiracje, ukierunkowanie na niższe wykształcenie może stanowić jeden z głównych czynników, obok złej sytuacji materialnej, przyczyniający się do powielania bezrobocia w rodzinie tzw. zjawiska dziedziczenia bezrobocia³⁰.

Wśród konsekwencji bezrobocia dla dzieci można również znaleźć pozytywny aspekt, jest nim poświęcanie im większej ilości czasu. Badania z 2000 roku przeprowadzone w powiecie siedleckim mówią o ponad połowie rodziców, dla których wraz z pojawieniem się bezrobocia zwiększył się również czas poświęcany dzieciom. Dotyczy to przede wszystkim kobiet, dla których głównym zajęciem w obliczu braku pracy staje się zajmowanie domem i wychowanie dzieci. To również kobiety przeważają wśród osób zarejestrowanych ale nie poszukujących pracy. Jako główną przyczynę nie poszukiwania pracy badane podają w 37,7% zajmowanie się właśnie dziećmi. Szersze badania mogłyby ukazać czym charakteryzuje się czas poświęcany dzieciom? Czy zawsze zwiększona ilość czasu idzie w parze z jego jakością? Wydaje się, że w odniesieniu do części rodzin, niestety nie. Należy pamiętać o tym, że bezrobotni sami oceniając swoje zachowania mówią o niecierpliwości, negatywnych uczuciach takich jak przygnębienie, zrezygnowanie, czasem o konfliktowości³¹.

²⁹ I. Pufal-Struzik, Psychologiczne konsekwencje bezrobocia dla funkcjonowania rodziny – wybrane aspekty, dz. cyt., s. 211-219.

³⁰ Tamże.

³¹ Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport, dz. cyt., s. 321.

Bezrobocie rodziców dotykające dzieci może mieć swoje konsekwencje nie tylko w teraźniejszości ale również w przyszłości. Konsekwencje istniejące w teraźniejszości to przede wszystkim brak bądź ograniczone zaspokojenie potrzeb, zakłócona atmosfera życia rodzinnego i zachwiane wzajemnych relacji w rodzinie. Bezrobocie rodziców może oznaczać dla dzieci brak możliwości prawidłowego rozwoju. W przypadku podejmowania pracy przez dzieci w sytuacji ubóstwa – konsekwencją będzie również utracone dzieciństwo.

Natomiast konsekwencje bezrobocia rodziców odczuwane przez dzieci w przyszłości to w głównej mierze następstwa niezrealizowanej prawidłowo funkcji wychowawczej. Ograniczenia w sferze edukacji na pomoce szkolne, podręczniki, zajęcia dodatkowe, rezygnacja z określonego typu droższej, płatnej szkoły, bądź takiej, do której konieczny jest dojazd czy wymagane opłacenie mieszkania. Te ograniczenia w postaci braku możliwości inwestowania w kapitał ludzki własnych dzieci będą przynosić konsekwencje w dalszym życiu dzieci w postaci zmniejszonych szans na rynku pracy, w niezrealizowanych marzeniach i nierozwiniętych zdolnościach i możliwościach. Przyszłe konsekwencje występować mogą również w sferze emocjonalnej. Na skutek konfliktów, braku poczucia bezpieczeństwa, kompleksów w relacjach z rówieśnikami, dzieci w swoim dalszym życiu emocjonalnym mogą napotykać trudności. Przyszłe konsekwencje stanowią jednak sferę trudną do zbadania, w chwili obecnej widoczne są pewne symptomy mogących pojawić się problemów. Niemniej jest to kwestia istotna i wymagająca panelowego badania określonych kategorii ludności.

Sytuacja braku pracy, jako sytuacja potencjalnie traumatyczna nie zawsze musi jednak prowadzić do negatywnych konsekwencji. Sytuację bezrobotnej rodziny różnicuje szereg czynników. Wśród nich jest: długość trwania bezrobocia, szanse znalezienia pracy, wartość i cechy utraconej pracy, sytuacja rodzinna – to czy jedna osoba jest bezrobotna w rodzinie czy więcej, ilość osób na utrzymaniu, posiadane oszczędności i otrzymywane wsparcie. To właśnie wsparcie powinno stanowić jeden z podstawowych elementów przeciwdziałających konsekwencjom bezrobocia w rodzinach. Jednak bezrobotni członkowie rodzin z dziećmi nie mogą liczyć na większe zainteresowanie ze strony państwa niż inne kategorie społeczne osób bezrobotnych. Nie zostali oni włączeni do grona osób określonych według ustawy jako będące w „szczególnej sytuacji na rynku pracy”³², wobec których stosowanych jest nieco więcej form aktywizacji. Do tej kategorii osób zaliczono spośród typów gospodarstw domowych, jedynie rodziny osób samotnie wychowujących przynajmniej jedno dziecko do 18 roku życia. Tymczasem do osób „w szczególnej sytuacji na

³² Dz.U. 2004, Nr 99, poz. 1001, art. 49.

rynku pracy” powinny zostać włączone również i inne typy rodzin z dziećmi, będące w trudnej sytuacji, szczególnie w przypadku bezrobocia obojga rodziców. Uznanie sytuacji rodzin w obliczu bezrobocia za sytuację wyjątkową mogłoby, w dalszej kolejności, wiązać się z podjęciem efektywnej pomocy i polityki względem nich³³.

Anna Potasińska: A child in face of their parent's unemployment

The phenomenon of unemployment constitutes a social problem bringing about far-reaching social effects. Beside negative consequences of personal dimension, it leads to negative consequences in the microsphere, for the state and society. Unemployment affects not one family member; it also influences the others, especially when the period of being unemployed grows longer and the family is deprived of savings and social support. The situation of unemployment poses a threat to children's needs being satisfied and to tasks confronting the family. The study and awareness of threats from unemployment faced by children should constitute a principal element determining the kind of help addressed at the unemployed. Given the present Polish legislation one could say that the families of the unemployed and their children do not belong to the social category of special care and attention.

³³ Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport, dz. cyt., s. 315; M. Szyłko-Skoczny, Zwrot w polityce rynku pracy, Regionalne i lokalne rynki pracy, red. C. Horodeński, C. Sadowska-Snarska, Białystok-Warszawa 2006, s. 51-53.